

Horváth István

Kisebbségi nyelvi jogok és kisebbségi nyelvhasználat Romániában

Az utóbbi hozzávetőleg két évtized során a romániai kisebbségi nyelvpolitikákra sajátos trendváltás volt a jellemző. A rendszerváltást követő első évek nyelvpolitikája (hozzávetőleg 1990–1996) számos vonatában kedvezőtlen a kisebbségek számára, majd 1996-tól kezdődően (habár akadozóan és bizonyos mértékig ellentmondásosan) egy pluralizmust megtűrő és bizonyos aspektusaiban támogató nyelvpolitikai kurzus vette a kezdetét. A tanulmány első részében megvizsgáljuk, miben állt a különböző nyelvpolitikai irányok sajátossága, mi jellemzi a jelenlegi romániai nyelvpolitikai kurzust. A második felében néhány, a romániai magyarság nyelvhasználati jellemzőire vonatkozó adatokra alapozva értékeljük a jelenleg érvényes nyelvpolitikai irányvonal – kisebbségi nyelvhasználat szempontjából minősített – hatékonyságát.

Kisebbségi nyelvpolitikai irányok: hegemonia *versus* pluralizmus

Az állami legitimációnak nemzeti alapokra történő áthelyezése, illetve az állami modernizáció, bár különböző logikák mentén, de egymást kölcsönösen megerősítő módon megnövelte a politikum nyelv iránti érdeklődését. Kiemelkedően Közép-Európában adott népességek nyelvi egysége a nemzetépítési folyamatok és kapcsolódó politikai követelések (jog a saját államjellelű intézményrendszerhez) meghatározó érveként statuálódik. Ezek a nyelvek politikai szimbólumként, egy nemzet létjogosultságát legitimáló, a nemzet által megalapított/birtokolt államon belüli dominanciát szimbolikusan megjelenítő érveként jelennek meg. A másik modernizációs dimenziót illetően induljunk ki abból, hogy a modern állam (minden megelőző hasonló funkciójú alakulathoz viszonyítottan) komplex átfogó szervezatként működik. Ezen belül a nyelvi egységesítés (bizonyos mértékű homogenizáció) az államszervezeti hatékonyság megkerülhetetlen előfeltételeként értelmeződik.

Ilyen alapokon az utóbbi másfél-két évszázad perspektívájában a nyelv és politika sokszorosán összefonódott. A huszadik század során (és sokszor manapság is) a nyelvi piacok egyesítése, egy nyelvi kód dominanciája kiemelt állampolitikai feladatvállalásként jelent meg.¹

Persze az egységesített, egy kód által dominált nyelvi piacnak az állam által támogatott projektuma és a társadalmak *de facto* többnyelvűsége nem mindig jelentett problémamentes találkozást. Egy adott nyelv dominanciájának államérdekként, többnyire kényszerítő eszközökkel történő érvényesítése nemegyszer jelentős társadalmi és politikai feszültségekkel jár(t). Ebben a kontextusban az államok nyelvi hegemoniára való törekvésének az ellentétéként jelenik meg a nyelvi demokrácia eszményképe. Ennek megfelelően az állam nyelvpolitikai szerepvállalása során a társadalmi szinten létező nyelvi pluralizmushoz támogatóan kellene viszonyulnia, és az osztársadalmi kommunikáció és a közigazgatás működéséhez szükséges nyelvi előfeltételek kialakítása során arányosan kell megosztania a terhelést a kisebbség, a többség és az érintett intézmények között. A nyelvi opciók egységesítése helyett az osztársadalmi nyelvi opciók növelését kell követnie. Ennek megfelelően elkülöníthetjük az államnyelv hegemoniáját követő, másrészt a társadalmi nyelvi pluralizmust aktívan támogató, státuskiegyenlítő kisebbségi nyelvpolitikákat.

Az utóbbi két évtized során a romániai kisebbségi nyelvpolitikák irányvonala jelentős mértékben megváltozott. A rendszerváltást (1989) követően az államnyelv helyzetének a megerősítése általában a kisebbségi nyelvhasználat rovására történt,² majd az 1996-os irányváltást követően a nyelvi pluralizmust mértékkel és bizonyos vonzataiban aktívan támogató kisebbségi nyelvpolitika vette kezdetét. Vizsgáljuk meg ennek a két kisebbségi nyelvpolitikai rezsimnek a főbb jellemzőit!

Kisebbségi nyelvpolitikai rezsim a rendszerváltástól 1996-ig

A romániai kommunista rendszer kisebbségi nyelvpolitikáit a hetvenes évektől kezdődően a fokozatos és konstans megszorítások, az addig megszerzett (és viszonylag átfogó mértékben érvényesített) nyelvhasználati jogok (és implicite nyelvi funkciók) korlátozása jellemezte. Habár ez a folya-

1 Bourdieu P.: *Language and Symbolic Power*. Polity Press, Cambridge, 1991.; Grillo R.: *Anthropology, language, politics*. In Grillo R. (ed.). *Social Anthropology and the Politics of Language*. Routledge, London and New York, 1989, 1-24.

2 Szépe G.: *The Position of Hungarians in Romania and Slovakia in 1996*. *Nationalities Papers* 27/1999, 69-92.

mat mindenekelőtt az oktatás terén dokumentált,³ a közigazgatás szintjén is végbement, ahol a román nyelv státuserősítése együttjárt a kisebbséghez tartozó eliteknek kiszorításával.⁴

Ilyen előzményeknek tudható be, hogy az 1989-ben bekövetkezett politikai rendszerváltást követően kiemelten a kisebbségi anyanyelvhasználatot (az oktatásban és a közigazgatásban) és a kisebbségek arányos képviselőletét követelték. Az első években nem sok sikerrel, ugyanis a rendszerváltó politikai erők (akik maguk sem az etnikai pluralizmus hívei voltak) a hatalmi konszolidáció érdekében kiemelt szövetségesként kezelték az extrém nacionalizmust felvállaló politikai erőket.⁵

Ebben a kontextusban a politikai retorika szintjén a román nyelv kiemelt politikai szimbólumként jelenik meg. A román nyelv dominanciája egyszerre volt hivatott megjeleníteni a beteljesült nemzeti törekvéseket és az államon belül fennálló nemzeti (többség és kisebbség között fennálló) hierarchikus viszonyokat. Ebben a kontextusban a nyelvi pluralizmus követelése például a kormányzati szférában (beleértve a helyi közigazgatást is) vagy akár az állami szolgáltatások esetében (például oktatás) egyfajta nemzetellenes gesztusnak minősülhetett. Ez az attitűd nem korlátozódott a politikai szintre, hanem kiterjedt a köznyilvánosság más szintjeire is. Például nem volt kivételes a helyi hatóságoknak vagy a polgároknak egyfajta *nyelvi rendőrségként* történő fellépése azok ellen, akik a nyilvános szférában a romántól eltérő nyelvet használtak.⁶

Habár a nyelvi dominanciát újra és újra kinyilvánító nyelvi ideológia kiemelkedően a politikai és a közéleti retorikában nyilvánult meg, sajátos korlátozó jellegű nyelvpolitikai gyakorlatot eredményezett.⁷ Például a kormány-

3 Vincze G.: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus, Csíkszereda, 1999.

4 Bugajski J.: *Ethnic Politics in Eastern Europe: A Guide to Nationality Policies, Organizations, and Parties*. Armonk, New York, 1995, 200.

5 Gallagher T.: *Romania after Ceausescu: The Politics of Intolerance*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1995.

6 Brubaker R. – Feischmidt M. – Fox J. – Grancea L.: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2006.; Kontra M.: “Don’t speak Hungarian in public!” A Documentation and Analysis of Folk Linguistic Rights. In Kontra M. – Phillipson R. – Skutnabb-Kangas T. – Várady T. (eds.): *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Central European University Press, Budapest, 1999, 81–97.

7 Horváth I.: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993-2001*. CORE, Hamburg, 2002. 83, 89–98.

zati szférában (beleértve a magyar többségű önkormányzatokat is) a kisebbségek szóbeli nyelvhasználata nem volt egyértelműen tiltott, hanem korlátozott feltételek között tolerált (ha a tisztviselő ismeri a nyelvet, vagy az ügyfél a saját költségén tolmácsot rendelt). Vagyis a nyelvpolitika kerülte a természetesként működő (ekként definiált) nyelvi gyakorlatok viszonylatában furának megítélhető helyzeteket (két kisebbségi falusfél románul beszéljen, mert erre kötelezi a hivatalnokot a törvény). Tehát semmilyen formában nem támogatták a nyelvi pluralizmust ebben a szférában, hisz a kisebbségi nyelvhasználat kapcsán felmerülő bármilyen tehertétel és költség az ügyfeleket terhelte. Ami a másik kiemelten érzékeny nyelvhasználati színteret, az oktatást illeti, az alkotmány általános rendelkezések szintjén viszonylag nagy teret biztosított a kisebbségi oktatásnak. De az oktatási törvényekben foglalt konkrét gyakorlati feltételek lefelé nivellálva szabályozták.

Ez a következőt jelentette. A demográfiai adottságokat és az elitek által felvállalt és a népesség által támogatott anyanyelvi oktatási projekteket illetően a romániai kisebbségek durván három kategóriára oszthatóak. Egyrészt a magyar kisebbség, amely a népesség volumenét és térszerkezeti adottságait illetően akkora populáció, amely objektíve fenntarthatóvá tesz egy átfogó, óvodától egyetemig terjedő, minden oktatási formát felölelő (anyanyelvű szakoktatás, felnőttképzés, pedagógusképzés és továbbképzés, speciális oktatás stb.) magyar nyelvű oktatási hálózatot. Másodsorban a regionálisan koncentrált kis volumenű, kisebbségi közösségekről beszélhetünk,⁸ amelyek demográfiai és térszerkezeti realitásai lehetővé teszik az alap- esetleg középfokú (elemi és gimnáziumi) oktatás szervezését. Ezen túlmutatóan bármilyen más oktatási szint és forma szervezése kapcsán jelentős költséghatékonysági problémák vetődnek fel, jelentősen megkérdőjelezve az ilyen irányú projektek realitását. Harmadsorban azokról a kisebbségekről beszélünk, amelyek szétszórtnan, kis szórványközösségekben élnek, és számos esetben nem a valamilyen szintű anyanyelvi oktatás megszervezése, hanem az elementáris nyelvi revitalizáció, vagyis az illető kisebbség nyelvének az (alkalmi) oktatása a tét. Nos, ebben a periódusban a lefele nivellálás azt jelentette, hogy a kisebbségi anyanyelvi oktatás szervezési lehetőségeit a kisebb volumenű, az alap-, esetleg középfokú oktatást fenntartani képes közösségekre méretezték. Ez viszont jelentős korlátokat szabott a magyar nyelvű oktatási rendszer fejlődésének, főleg a szakoktatás és felsőoktatás tekintetében.

⁸ Ide több kisebbség sorolható. Felsorolásuktól eltekintünk, hisz a jelen tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé az egyes kisebbségek demográfiai és térszerkezeti helyzet bemutatását illetve tipológia más jellegű megalapozásához szükséges érvek bemutatását.

A rohamosan (technológiailag és tulajdonszerkezet szempontjából) átalakuló médiát illetően a szabályozás inkább illibeláris, és semmi esetre sem kisebbségbarát jellegű volt.⁹

Kisebbségi nyelvpolitikák 1996-tól napjainkig

A romániai kisebbségi nyelvpolitikák változására 1993-tól kezdődően nyílik lehetőség. Az addigi hezitáló külpolitikai orientációt felváltja egy határozottabb nyugati, euro-atlanti integrációt megcélzó külpolitikai irány. Már az első, 1993 során lezajló, Európa Tanácsi tagfelvétel folyamatában is egyértelművé válik a nemzetközi elvárás: az egyértelműen rögzített kisebbségi jogok bármely csatlakozás előfeltételét képezik. Ez az irányváltás belpolitikai okok miatt nem sikerül 1996-ig (a kormánypárt csak a nyíltan nacionalista kisebbségellenes pártok támogatásával tud kormányozni). 1996-tól, amikor a romániai magyarság által támogatott RMDSZ a kormánykoalíció tagjává válik, egy jelentős fordulat következik be. Egyrészt visszafogottabbá válnak azon etnopolitikai törekvések, amelyek a kisebbségi kérdés megoldását erős közjogi intézmények (területi és kulturális autonómia intézményrendszere) létrehozásában látják. Ugyanakkor a román többség támogatóan kezdett viszonyulni egy olyan jellegű nyelv- és kultúrpolitikai kurzusváltáshoz, amely megerősíti partikulárisan a kisebbségi nyelvhasználatot, általánosabban a kisebbségek kulturális reprodukciójának az esélyeit.

Ami a nyelvi ideológiákat, illetve nyelvi pluralizmusról szóló politikai és közéleti diskurzust illeti, inkább egy semleges (ám viszonylag meddő) politikai korrektség jellemzi azt. Hisz annak ellenére, hogy történtek próbálkozások a multikulturalizmus fogalomrendszerének az átvételére, a többségi politikai diskurzus és a közbeszéd inkább ódzkodik attól, hogy a többnyelvűség kérdéséhez értékelően (ne adj Isten polemikusan!) viszonyuljon. A többség szintjén nem, vagy alig létezik egy olyan nyilvánosan felvállalt nyelvi ideológia, amely a kisebbségi nyelvpolitikai kurzusváltásnak pozitív politikai vagy közéleti jelentést tulajdonítana, a nyelvi pluralizmussal mint politikai értékkel azonosulna.

Látványosabbak a konkrét kisebbségi nyelvpolitikai intézkedések, a kisebbségi nyelvi funkciók bővülése. Mindenekelőtt a kormányzati szféra a kiemelendő. A leglényegesebb változás ezen a téren az, hogy a kisebbségi

⁹ Gross P.: *Mass Media in Revolution and National Development: The Romanian Laboratory*. Iowa State University Press, Ames, IA, 1996.

nyelvhasználat olyan területi jogként garantált,¹⁰ amely alkalmazásának minden felelőssége és terhe az illető közigazgatási egység szintjén működő végrehajtó testületre hárul. Vagyis ezek a testületek kell biztosítsák annak a feltételeit, hogy a kisebbségi nyelvek a (szóbeli és írásbeli) kapcsolattartás nyelveként működhessenek, hogy a kisebbségek a közérdekű tájékoztatásban, a különböző nyilvános rendezvényeken és gyűléseken használhassák anyanyelvüket.

Az igazságszolgáltatás egy másik szintér, ahol ebben a periódusban szintén kodifikáltak kisebbségi nyelvhasználati jogokat. A kilencvenes évek elején a perrendtartási szabályok korlátozott mértékben tették lehetővé az anyanyelvhasználatot. Például a büntetőperек során, ha a vádlott nem ismerte a román nyelvet, fordítót biztosítottak. Kiemelendő, hogy ez az anyanyelvhasználati lehetőség nem elsőrendűen kisebbségi nyelvi jogként, hanem a bírósági eljárás tisztességes lefolyásának az egyik lehetséges eszközeként került be a törvénybe. A 2003-as alkotmánymódosítás ezen a területen áttörést jelentett. Az új alkotmány 128. cikkelyének 2. bekezdése előírja, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó román állampolgároknak jogukban áll a bíróságok előtt anyanyelvükön megszólalni oly módon, hogy az ne járjon pótlólagos költséggel az érdekeltek számára. A következő évben meghozott törvényben rögzítik a jog gyakorlásának feltételeit, mégpedig olyan mód, hogy a jogérvényesítéssel járó többletköltségek az igazságszolgáltatási rendszert terhelik.

A romániai oktatás- (és általában a nyelvpolitikák) terén beindult egy felfele nivellálás.¹¹ Vagyis, mivel a nyelvhasználatra vonatkozó törvényeket általában, kiemelten az oktatási törvényt is differenciálatlanul (eltekintve a nyelvi kisebbségre jellemző objektív paraméterektől) hozták meg, a magyar népesség igényeihez és lehetőségéhez igazítva, és (legalábbis elvben) differenciálatlanul kiterjesztették minden kisebbségre. Ez elvi feltételeket biztosít egy átfogó, óvodától egyetemig terjedő, a teljes oktatási lehetőségek pázmáját felölelő (anyanyelvű szakoktatás, felnőttképzés, pedagógusképzés és továbbképzés, speciális oktatás stb.) dominánsan anyanyelvű oktatási rendszer kialakítására bármilyen nyelven.¹² Mindenekelőtt egy átfogó,

10 Minden olyan közigazgatási egységre (község, város, megye) vonatkozik a törvény, ahol egy adott kisebbségi nyelvi közösség részaránya 20% vagy azon felül van.

11 Guentcheva R.: Debating Language: The Bulgarian Communities in Romania after 1989. In O'Reilly CC (ed.). *Language, Ethnicity and the State*. Volume 2: *Minority Languages in Eastern Europe post-1989*. Palgrave Publishers, London, 2001, 44–65.

12 Persze ennek csak elvi lehetősége biztosított, költségvetési korlátok továbbra is vannak.

most már túlkínálati feltételek között működő, magyar nyelvű (állami és magán) felsőoktatási hálózat kialakulását eredményezte. De lehetővé tett egy átfogó német nyelvű oktatási (beleértve a felsőoktatást is) hálózat kialakítását. Vagy keretet adott a roma nyelvnek az oktatási folyamatban történő bevezetésére (és implicit módon a sztenderdizálás kísérletére) és oktatási nyelvként történő kifejlesztésére. Jelenleg már nemcsak a roma nyelvet, mint önálló tárgyat oktatják, hanem, az elemi oktatás szintjén a roma nyelvet mint az (elemi) oktatás médiumát vezették be.¹³

A fentebbiekhez hasonlóan bármely más olyan törvényes szabályozás esetében, amely során nyelvi vonzatok is felmerültek (közérdekű információk közlésére, média működésére, az országos egységes sürgősségi hívószám rendszerére, a páciensek jogaira stb. vonatkozó szabályozások), a romániai kisebbségek nyelvhasználata olyan jogként garantáltatik, amely gyakorlati feltételeinek a biztosítása a hatóságot és nem az ügyfelet terheli.

Nagyon fontos ennek a kisebbségi nyelvpolitikai rezsimnek a határait is kiemelni. Tény, hogy minden nyelvi jellegű szabályozásnál kijelölik az alaphelyzetet (a kommunikációs normalitás helyzetét), vagyis azt, hogy a törvényileg szabályozott kommunikáció román nyelven zajlik. Majd ehhez az alapnormához viszonyítva jelzi, hogy meghatározott szituációkban (egy alapvetően kivételezett esetként) a kisebbségek nyelve is használható.¹⁴ Vagyis a kisebbségi nyelvi funkciók allokációja úgy történik, hogy közben folyamatosan kihangsúlyozódik és újratermelődik az államnyelv és a kisebbségi nyelvek közötti szimbolikus státusegyenlőtlenség. Ez talán a legérzékenyebb pontja a romániai kisebbségi nyelvpolitikáknak: annak nincs elvi korlátja, hogy mennyi és milyen jellegű részfunkciót rendelnek a kisebbségi nyelvekhez. De formálisan definiált (jelentős szimbolikus tartalommal bíró) nyelvi státust nem lehet egy kisebbségi (pontosabban az erre aspiráló magyar) nyelv mellé sem rendelni. Például Székelyföldön számos kisebbségi nyelvi jog hatályos (és érvényesül is), vagyis a magyar nyelv *de facto* használata relatív kiterjedt, ám ennek ellenére a többségi politikusok számára elképzelhetetlen, hogy a magyar nyelvet *de jure* regionális hivatalos nyelvként határozzák meg.

13 Sarău G.: Limba rromani. Planificarea lingvistică în România între anii 1990-2008. In Horváth I. – Tóodor E. (eds.): *O evaluare a politicilor de producere a bilingvismului*. Editura Limes – Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj Napoca, 2009, 194–206.

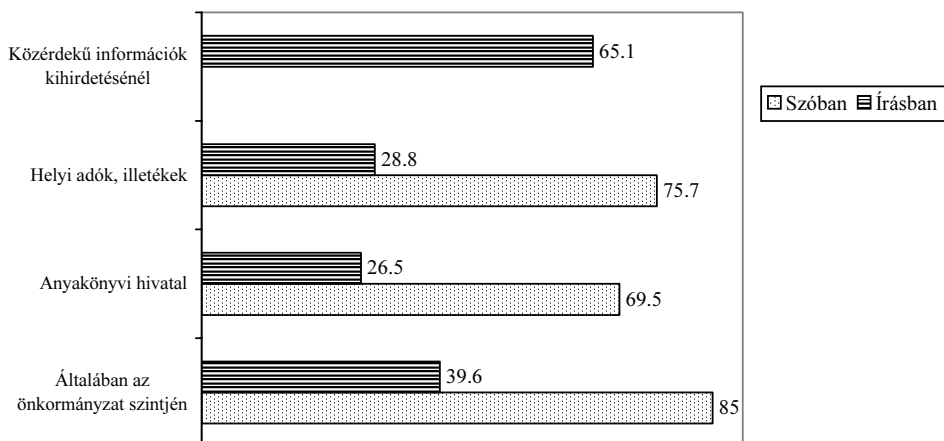
14 Kontra M. – Szilágyi N. S.: A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs. In Kontra M. – Hattyár H. (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 3–10.

A kisebbségi nyelvi jogok és a kommunikációs gyakorlatok

A kisebbségi nyelvpolitikák értékelésének lényeges, de messzemenően nem elégséges összetevője (1) *a formális értékelés*, vagyis annak az elemzése, hogy milyen jogi normák szabályozzák, és milyen tartalmú a szabályozása a kisebbségi nyelvhasználatnak. Egy ilyen jellegű értékelés mellett szükséges megvizsgálni még számos vonzatot is. Ilyen például (2) *az intézményes alkalmazás* – milyen mértékben ténylegesen biztosítottak a nyelvhasználat intézményes feltételei? Vagy lehet vizsgálni (3) *a szociolingvisztikai hatást* – milyen mértékben határozza meg az érintettek nyelvi viselkedését a jogilag tételezett nyelvhasználati lehetőség. És legvégül, de nem utolsósorban nyomon követhető (4) *a nyelvi ideológiákra gyakorolt hatás*: a normatív szinten létező, illetve a társadalomban ténylegesen megnyilvánuló pluralizmusnak mekkora a társadalmi elfogadottsága.

Ami az intézményes alkalmazást illeti, egy, a helyi önkormányzatok szintjén elvégzett kutatás adatai nyújthatnak némi támpontot. Az adatfelvételt a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet végezte. Levélben, majd telefonon felvették a kapcsolatot azokkal az önkormányzatokkal, amelyeknek (a törvény meghatározása szerint) alkalmazni kellett volna a helyi közigazgatás szintjén alkalmazandó kisebbségi nyelvhasználati törvényeket. Rákérdeztük arra, hogy az adott önkormányzat szintjén teljesülnek-e annak az intézményes feltételei, hogy a különböző, jogilag rögzített helyzetekben, a területén élő (a népesség 20%-át meghaladó) nyelvi kisebbség (szóban és írásban) használja az anyanyelvét. Az alábbi ábrán csak a magyar kisebbség által lakott településekre vonatkozó helyzetet közöljük.

1. ábra: Biztosítják a magyar nyelv használatát a következő helyzetekben/önkormányzati intézményekben (N-454 közigazgatási egység)

Törvényes kötelezettség, hogy azokban az önkormányzatokban, amelyek területén (jelen esetben a magyar) egy kisebbség aránya 20% vagy ennél magasabb, a román mellett biztosítsák az illető kisebbségi nyelv szóbeli és írásbeli használatát. Az önkormányzati tisztségviselők bevallása alapján (és csak azon települések esetében, amelyekben a magyar nyelv használatát kellene biztosítani) ennek a feltételei csak részben valósulnak meg. Vagyis az érintett települések 15%-ának az esetében semmilyen (sem szóbeli, sem írásbeli) magyar nyelvű kommunikáció előfeltételei nem biztosítottak. Az érintett önkormányzatok zömében (85%) meg tudták oldani (a valamilyen szintű) szóbeli kommunikációt, de a helyi önkormányzatoknak csak 40%-a esetében biztosított (valamilyen, bármilyen) hivatalos szituációban az írásbeli kommunikáció lehetősége. Igaz, hogy az érintett önkormányzatok majdnem kétharmada használja a magyar nyelvet is akkor, amikor közérdekű információkat hoz (többnyire írásban) nyilvánosságra. Természetesen ott, ahol a nyelvhasználat intézményes feltételei adottak, azok biztosítása váltakozó formában történik. Van, ahol az önkormányzat szintjén van egy alkalmazott, aki esetenként tolmácsként működhet bármilyen kommunikációs szituációban, és vannak olyan esetek, amelyekben minden közkapcsolati feladatkört felvállaló ügyosztályon dolgozik valaki, aki tud magyarul.

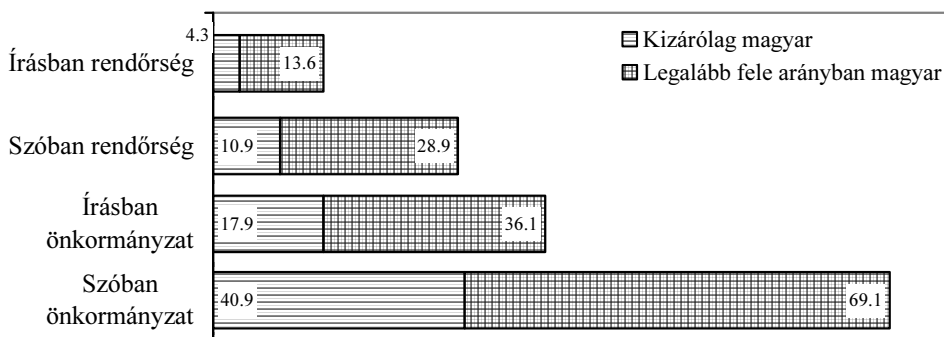
Kiemelendő, hogy annak az esélyei, hogy a magyar (és általában bármely kisebbségi) nyelv intézményes használatának az előfeltételeit önkormányzati szinten biztosítsák, a kisebbségi populáció részarányával egyenesen arányos. Vagyis minél nagyobb a kisebbség részaránya az önkormányzat szintjén, annál nagyobb annak az esélye, hogy a kisebbségi nyelvhasználat intézményes feltételei megvalósuljanak. Ez érvényes az írásbeliségre is: ott biztosított nagyobb valószínűséggel, ahol a magyarok (általában a kisebbségek) helyileg többségben vannak. Vagyis az önkormányzati szintű kisebbségi nyelvhasználat intézményes feltételeinek a biztosítása az etnikai térszerkezet függvénye. Inkább azokban a helyzetekben érvényesül, amelyekben a beszédközösség nyelvhasználati normalitásához tartozik az átfogó kisebbségi nyelvhasználat, és a román nyelv használata minősül kivételesnek. Ahol egy nyelvi közösség kisebbségben van, tehát a törvényes előírás helyi szinten ténylegesen erősítené a kisebbségi nyelv státusát, ott kisebb eséllyel léptetik életbe a törvénynek a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó paragrafusait.

Ugyanakkor a fentebbi adatokat tekintve látványos a szóbeli és az írásbeli használat között fennálló jelentős eltérés, a törvény hatálya alá eső önkormányzatok alig egyharmadának az esetében biztosított a magyar nyelv használata szóban és írásban. Ez már kevésbé a magyar (általában kisebbségi) helyi érdekérvényesítési készségek, hanem összetettebb tényezők függvénye.

Egyrészt egyfajta nyelvi hiányosságról beszélhetünk. A romániai magyar közigazgatási szakzsargon nem képezi a romániai magyar köznyelv részét, általában az államigazgatási tevékenységekkel kapcsolatos nyelvi készségek nem alakultak ki. A szakképzett fordítás, illetve a média szintjén sem létezik konszenzus adott romániai intézmények pontos magyar megfelelőjéről. Ilyen feltételek közepette mind a magyar anyanyelvű hivatalnoki réteg, de még a magyar anyanyelvű ügyfelek is biztosabb talajon érzik magukat, ha az írott szövegezés szintjén a román nyelvet használják.¹⁵ Másrészt annak tudható, hogy a magyar népesség egy része biztonságosabbnak érzi a román írásbeliséget. Ugyanis az írásbeli megnyilvánulásoknak (kérvények, beadványok, bizonylatok) inkább vannak adminisztratív következményei, mint a szóbelieknek (Verba volant scripta manet), és a román nyelvű szövegezéseket célravezetőbbnek (implicit módon magasabb státusúnak) vélik.

Ami a szociolingvisztikai hatást, a tényleges nyelvhasználati szokásokat illeti, az erre vonatkozó kérdőíves kutatások eredményei (lásd 2-es ábra!) ráerősítenek az önkormányzati intézmények szintjén végzett kutatások adataira, illetve újabb fontos adalékokkal is szolgáltatók.

2. ábra: Legalább fele arányban (azon belül kizárólag) magyarul beszél vagy ír a következő helyzetekben.¹⁶

15 Jelenleg több olyan kezdeményezés indult be, amely egy magyar nyelvű közigazgatási szöveghagyomány megerősítését és megerősítését célozza. Például románról magyarra fordítottuk és elérhetővé tettük az önkormányzati munkában használt leggyakoribb típusnyomtatványokat és típuskérvényeket. Lásd <http://ispmn.gov.ro/hu/ugyintezo>.

16 2009 elején a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet megrendelésére készült kérdőíves adatfelvétel. Az adatfelvétel az erdélyi magyar felnőtt népességre reprezentatív mintán történt, a minta elemszáma 3594. Az adatok részeredmények, a kutatás feldolgozása még folyamatban van. A nyelvhasználati sajátosság arányszámainak a kiszámításánál csak azokat a válaszokat vettük figyelembe, amelyek esetében az alanyok azt állították, hogy volt kontaktusuk, illetve részt vettek a megfelelő kommunikációs szituációban.

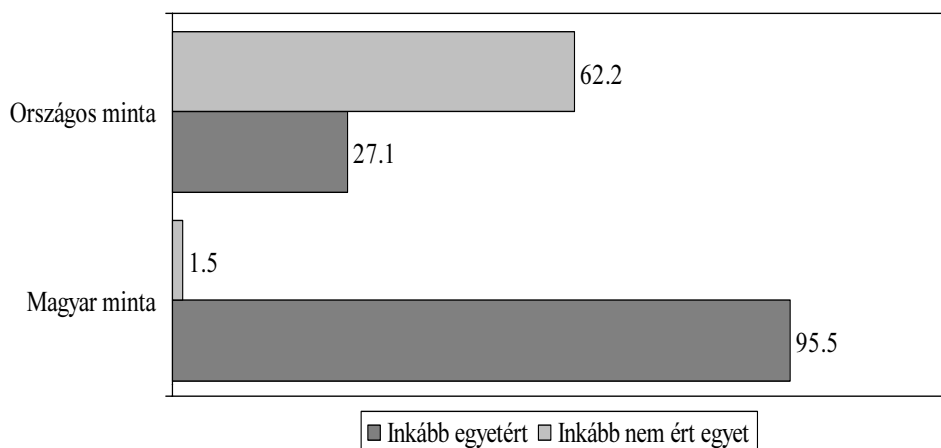
Ha abból indulunk ki, hogy a romániai magyar anyanyelvű népesség 76,4%-a élt olyan önkormányzatokban, ahol számarányuk meghaladta a 20%-ot, akkor az a tény, hogy a vizsgált népesség 69,1%-a legalább fele-fele arányban beszél magyarul akkor, amikor az önkormányzati szinten ügyes-bajos dolgait intézi, jó aránynak mondható. Ugyanakkor a lakossági nyelvhasználati jellemzők vizsgálata során is visszaköszön a jelentős eltérés a szóbeli és az írásbeli nyelvhasználat között. Habár a törvény egyformán lehetővé teszi, hogy a kisebbségek az önkormányzati ügyintézés során mind szóban, mind írásban használják anyanyelvüket, ez kiemelten a szóbeli használat során valósul meg. Ugyanakkor kiemelendő, hogy a helyi szinten működő, de nem helyi alárendeltségű intézmények, mint például a rendőrség (habár a magyar nyelvű közösségkapcsolat lehetővé tétele erre az intézményre is vonatkozik) nyelvpolitikája eltér az önkormányzati gyakorlatoktól. A rendőrségi ügyintézés során a magyar népesség megközelítőleg 30%-a állítja, hogy használta (legalább fele arányban) a magyar nyelvet. Az írásbeli használat egyenesen kivételesnek tekinthető.

Bár nincs összehasonlítási alapunk, néhány értékelés megfogalmazható az új kisebbségi nyelvpolitikai rezsimek a magyar nyelvű népességre gyakorolt szociolingvisztikai hatásáról. Mindenekelőtt kiemelendő, hogy ott gyakorolt hatást az egyének nyelvi viselkedésére, ahol feltehetően, a törvény megerősítés hiányában is magyarul beszéltek, és kevésbé fejtette ki a hatását ott, ahol egy ténylegesen alkalmazott státuspolitika ténylegesen megerősíthette volna a kisebbségi nyelvhasználatot (azokban az önkormányzatokban, amelyekben a magyarok, habár nincsenek többségben, jelentős részarányt képviselnek). Másrészt az, hogy a kommunikációs szempontokból nagyobb fontosságnak örvendő kisebbségi anyanyelvi írásbeliség lemarad a szóbeliség mögött, egyszerre tulajdonítható funkcionális (az adminisztrációs tevékenységben nincs jól rögzült, a romániai jogi valósághoz idomuló magyar nyelvi korpusz) és státussal kapcsolatos okoknak. Vagyis biztonságosabbnak érzik, ha román nyelven kérvényeznek és írnak beadványokat, ami (a jogi lehetőségek ellenére) egyrészt újratermeli a román és a kisebbségi magyar nyelv között fennálló státusaszimmetriát, másrészt csökkenti az új kisebbségi nyelvpolitikai kurzus lehetséges strukturális hatásait. Arról van szó, hogy egy növekedő írásbeli kisebbségi nyelvhasználat, az ez irányú ügyféli nyomás, megnövelhetné a keresletet a magyar nyelvet jól ismerő (többnyire magyar származású) alkalmazottak irányában. Ez azért is fontos, mivel a 2002-es romániai népszámlálás adatai szerint a közigazgatási szférában a magyar kisebbség össznépelességen belüli részarányához viszonyítva alul van képviselve.

Egy kisebbségi nyelvpolitikai irányvonal explicit vagy implicit módon kihat arra, ahogyan általában a népesség, és mindenekelőtt a többség, vélekedik a különböző nyelvek társadalomban elfoglalt helyéről, arról, hogy ki-nek, mikor, milyen helyzetben milyen nyelven ildomos (vagy egyenesen kötelező) megszólalni. Egy adott nyelvpolitikai irányvonalnak kihatása lehet az ebben a témakörben körvonalazott véleményekre, attitűdökre, általában a nyelvi ideológiákra. Amint már említettük, a román politikai elit 1996-tól formálisan felvállalta a nyelvi pluralizmust támogató kisebbségi nyelvpolitikai kurzust, de ez nem járt föltétlenül egy tartalmi retorikaváltással is. Vagyis nem jelenik meg a domináns politikai retorika szintjén egy nyelvi pluralizmust értékékként felvállaló markáns diskurzusvonalat. Egyáltalában helyel-közzel ha találunk olyan megnyilvánulást, amely a kisebbségi nyelvhasználatot támogatóan elősegítő közpolitikák nagyobb mértékű elfogadottságát célozza. Így a nyelvpolitikai gyakorlatot minősítő, annak valamilyen pozitív jelentést adó diskurzus hiányában nem valószínűsíthető, hogy a domináns nyelvi ideológiák, a népesség szintjén fellelhető vélemények, attitűdök a nyelvi pluralizmushoz föltétlenül támogatóan viszonyulnak.

Terjedelmi megfontolásokból ezt a hipotézisünket csak egy felmérés egyetlen kérdésével illusztráljuk, amit nem annyira a feltevésünkhöz elegendő megalapozó érvek, mint jelzésértékű adatnak szánunk.

3. ábra: *Azokon a településeken, ahol a kisebbségek aránya meghaladja a 20%-ot, a polgármesteri hivatalokban használják a kisebbségek nyelvét is. Ön milyen mértékben ért egyet ezzel a gyakorlattal?*¹⁷

¹⁷ Nemzeti Kisebbségkutató Intézet felmérése 2008 októberében zajlott. A minták külön-külön reprezentatívak a romániai össznépességre és a romániai magyar népességre.

Miként az a 3-as ábra grafikonján is látható, Romániában az össznépesség kétharmada ellenzi, és csak 27%-a támogatja az önkormányzati szintű kisebbségi nyelvhasználatot. Ezzel szemben a romániai magyarság körében ezen kisebbségi nyelvpolitikai intézmény támogatottsága majdnem egyöntetű.

Következtetések

A több szinten vizsgált romániai kisebbségi nyelvpolitikai rezsím, pontosabban ennek formális jogi keretrendszere, az utóbbi valamivel több, mint egy évtized távlatában jelentős, és a kisebbségi nyelvhasználat szempontjából üdvös alakuláson ment keresztül. A nyelvhasználat jogi lehetőségei jelentős mértékben kiterjedtek általában a kormányzati szférában, az igazságszolgáltatásban, a közszolgáltatásokban, megerősödött a különböző személyiséghez kötődő nyelvi jog. Ez a haladás az intézményes alkalmazást és a szociolingvisztikai hatást illetően felemásnak értékelhető. Például a kormányzati szférában mindenekelőtt az önkormányzati intézményeken belül, és sokkal kisebb mértékben a központi kormányzat területileg dekoncentrált intézményeire jellemző a kisebbségi (mindenekelőtt a magyar) nyelvhasználat. Ugyanakkor az önkormányzati intézmények szintjén is jelentősek az eltérések: ott ahol a kisebbségi etnikumok helyi szinten kisebbségben vannak, kevesebb eséllyel használhatják az anyanyelvüket, mint azokban a közigazgatási egységekben, ahol helyi szinten többséget képeznek. Ugyanakkor, bár jogilag azonos elbírálásba esik a kisebbségek (anyanyelvi) szóbeli és írásbeli megnyilvánulása, az anyanyelv szóbeli használata sokkal elterjedtebb az írásbelinél. Mindenképpen tény, hogy az önkormányzati szintű írásbeliség képezi azt a kommunikációs helyzetet, ahol a leginkább lehetne cselekedni a magyar nyelvhasználat további megerősítése érdekében.

Ami a távlatokat illeti, talán a politikai és közéleti tudatosítás és elfogadás volna az igazán üdvös cselekvési irány. Amennyiben a politikum és a köztudat szintjén a nyelvi sokszínűség nem úgy jelenik meg, mint a demokratikus berendezkedés, az egyenlő módon kijáró állampolgári méltányosság egy fontos megvalósítása, a változó politikai konjunktúrák nagyon könnyen elsorvaszthatják azt.